

YAZMA DESENLERİ ÜZERİNDE RENK,MOTİF VE KOMPOZİSYON AÇISINDAN BİR İNCELE

***Yrd.Doç. Dr. F.Emel Yılmaz**

Yazma ağaç kalıpla veya elle desenlendirilmiş kumaşlara verilen isimdir.Kalıp baskı veya ksilografi diye de isimlendirilen ağaç kalıpta baskı Almanca “zeugdruck”, İngilizce “BlokPrint”, Fransızca L”Estampage” diye isimler alırken bizde yazmacılık adıyla gelişmiştir.Türk toplumunda vazgeçilmez bir sanat dalı olarak gelişen kalıpla baskı tekniği özellikle 17.,18. ve 19. yüzyıllarda eşsiz örnekler vererek Türk Halk Kültürünün önemli bir sanat dalı olarak günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür.

Yazılı kaynaklara bakıldığında; yazmacılık sanatının başlangıcı konusunda kesin tarihleme yapılamamakla birlikte,Hitit sanatına ait pişmiş kilden yapılmış ve M.Ö 7000 yıllarıyla tarihlenen mühür kalıpların bu sanata başlangıç teşkil ettiği söylenebilir.

(Kaya,1974 ;10) (bkz. Şekil 1 -2)

Şekil -1 Hitit Sanatına ait mühür biçimindeki kalıplar (Kaya,1974 ;11)

* Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Bölümü

Şekil -2 Hitit Sanatına ait mühür biçimindeki kalıplar (Kaya,1974 ;11)

Anadolu’da özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda gelişen yazma sanatı 18. yüzyılda çok önemli bir el sanatı olarak kendini göstermiştir. Anadolu’nun özellikle Kastamonu, Bartın, Diyarbakır, Tokat ve Gaziantep yörelerinde gelişen yazma sanatı 17.yüzyılda İstanbul’da en güzel örneklerini vermiştir. Özellikle Boğaziçi’nin kıyı köylerinde yapılan yazmalar dikkati çekmektedir

Şekil -3 İstanbul Kalem İşi Yazma Bohça (Kaya,1974)

Yazmalar üç temel malzeme kullanılarak ortaya çıkar.Bunlar bez,kalıp ve boyalardır.Bezler yani yazmanın yapıldığı yüzeyler genellikle keten,pamuklu ve ipek dokumalardır,bu dokumaların tercih edilmesinin nedeni boyayı kolay emiyor olmalarıdır. Günümüzde ise daha çok mermerşahi,patiska,kaputbezi gibi pamuklu dokumalar kullanılmaktadır

Yazmalarda kullanılan boyalarda doğal ve kimyasal boyalar olmak üzere iki ana grupta toplanır.Önceleri doğal boyalar tercih edilirken günümüzde daha az kullanılmamaktadır.Yazmalarda genellikle yastık,yorgan yüzü,seccade,bohça,sofra altı,sedir örtüsü,yemeni,peşkir, mendil ve bunun gibi günlük yaşamın içinde kullanılan ürünler yapılmaktadır. (Özdemir, 2005 ; 40)

Yazmaların Türk el sanatları içinde önemli bir yeri olduğu bilinir ancak renk motif ve kompozisyon açısından incelendiğinde süsleme sanatı içinde de ayrıcalıklı bir yeri vardır.Süsleme sanatı en genel anlamda süsleme (tezyin etme) amacıyla farklı teknikler kullanarak yapılan iki boyutlu resimler olarak tanımlanabilir.

Yazmalardaki süslemelerde kalıpla baskı tekniği kullanılarak ve doğayı başlangıç noktası olarak almış iki boyutlu motif ve kompozisyonlar kullanılmıştır.

Bütün bunların yanında yazmalar süsleme sanatlarının hemen bütün özelliklerini içinde barındırmaktadır.Bunlar:

- 1-Güzelliğin yanında yararlıya yöneliktir.
- 2-Bir bireyin el becerisi veya ortaklaşa çalışmanın ürünüdür.
- 3-Süslemelerinde tek bir biçimin belli bir düzen içinde tekrarı kullanılır.
- 4-İki boyutludurlar,yani yüzeyseldirler.Üçüncü boyutu sanatçı zaman zaman farklı ürünlerde kendi yaratır.(Alparslan ,2003 ;13)

Yazmacılıkta kullanılan boyama ve desenleme tekniklerine bakıldığında büyük beceri ve ustalık gerektirdiği görülür.Geleneksel el sanatımız olan yazmalarda süsleme sadece kalıpta yapılmamaktadır. Günümüzde ise basım ve çoğaltım kolaylığı açısından serigrafi tekniği bazı atölyelerde tercihen kullanılmakla birlikte üç ayrı temel yazma süsleme tekniği vardır.

- 1-Kalem işi yazmalar;bunlar desen kumaşa çizilir ve boyanacak yerler fırça ile renklendirilir.El emeği olduğu için kıymetlidir ve günümüzde bu teknik kullanılmamaktadır.Kandilli,Üsküdar yazmaları bu yolla hazırlanmıştır.(bkz. Şekil 4)

Şekil -4 Kandilli Kalem İşi Tekniğiyle Yapılmış Yorgan Yüzü (Kaya,1974)

2-Kalıp-kalem yazmalar; burada yazmalardaki desenlerin etrafındaki çizgiler kalıpla basılır açıkta kalan kısımlar fırça ile renklendirilir.İstanbul yazmalarında bu teknik kullanılmıştır.(Bkz şekil 5)

Şekil -5 Kalıp- Kalem Tekniğiyle Yapılmış Yorgan Yüzü (Kaya,1974)

3-Kalıpla yazmalarda üç ayrı yöntem uygulanır.

5

- Tek kalıp kullanarak tek renk basılır..Çoğunlukla tek renk baskı olduğundan karakalem tekniği de denilmektedir. Beypazarı töresinde uygulanmaktadır(bkz.Şekil 6)

Şekil -6 Tek renk Baskı (Kaya,1974)

- Basılacak her renk için ayrı ayrı kalıp hazırlanır.Beyaz zemin üzerine renkler açıktan koyuya doğru sırayla basılır.Daha çok Tokat yöresinde uygulanan bir yöntemdir.Bu yöntemle renklendirilmiş yazmalara “Elvan işi” denilmektedir. (Bkz şekil 7)

Şekil -7 Çok Kalıplı Elvan Yazma (Kaya,1974)

Kalıplarla oluşturulan yüzeydeki renkli kısımlar balmumu ile kapatılıp kumaş boyaya batırılır.Daha çok motiflerin dışında kalan zemin renklendirmelerinde kullanılır.(Daldırma yazmalar)denir.Batik tekniğinin kullanıldığı bir boyama biçimidir. (Bkz şekil 8)

Şekil -8 Daldırma Yazma (Kaya,1974)

Yazmalar işlevsellikle güzelliği bir arada barındırırken,çoğunlukla özgün baskı tekniklerinden yüksek baskı tekniği (kalıpla yazmalar) kullanılarak süslenmiştir.

Yüksek baskı,özgün baskı tekniklerinden ve resim şartının yağlı boya,sulu boya,guaj,akrilik, kolaj ve bunun gibi önemli tekniklerden biridir.Özgün baskı tekniklerinden biri olan yüksek baskı kalıp kullanma,çoğaltabilme ve biçimleri yalınlaştırma gibi özellikleriyle diğer resim tekniklerinden ayrılan teknikler grubudur.Yüksek baskıda ağaç kalıp kullanılır.Bazı durumlarda Linolyum denen bir başka malzeme kullanılmaktadır.Yazmalarda da kalıp olarak ağaç kullanıldığından kalıpla baskı olarak da bilinir.

Bugün yaygın olarak uygulanan kalıpla baskıda kalıbın hazırlanışı çok titiz oyma işlemi gerektirdiğinden önemlidir.Bu teknikle resim yapan günümüz sanatçıları da hazırladıkları kalıba ayrı bir özen gösterirler ve hazırlanan bu kalıplarla özgün sanat eserleri yaratırlar.

Yazmalar için hazırlanan kalıplarda ağaç seçimi ve oyma işlemleri yüksek baskı tekniği ile benzerlikler gösterir.Kalıp olarak kullanılacak ağaç iyi kurumuş,yumuşak ve oyma işlemi sırasında zorluk yaratmayacak cinsten olmalıdır.Bunlar kavak,ıhlamur,armut,gürgen ve çamdır.Çamdan yapılan kalıpların oyulmaları zor olmalarına rağmen kalıbın uzun

ömürlü olması nedeniyle bazı durumlarda tercih edilmektedir. Yazmalar için ağaç enine kesilerek kalıp hazırlanır. Günümüz resim sanatçıları ağacı enine kestikleri gibi , ağacın lifleri boyuna da kesilmiş ağaçtan kalıp hazırlarlar. Çünkü ağacın lif dokusunu sanatçı resminde kullanabilmektedir. Yazmalarda ağacın lif dokusu kullanılmamaktadır.

Yazmalara renkleri açısından bakıldığında tek renkliler (monokrom) ve çok renkliler (polikrom) olarak sınıflanabilir. En çok kullanılan renkler siyah, beyaz, sarı, kırmızı, mor, mavi ve yeşildir. Bu renklerden siyah ölümü ve matem, beyaz saflığı ifade ederken sarı aşkı, kırmızı asaleti, mor zenginliği, mavi umudu , yeşil ise arzuyu ifade etmektedir.

Yazmalardaki renklerin kullanım miktarı bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin Tokat yöresindeki yazmalarda çok renklilik hakimdir, Ancak kullanılan bu renklerin koyu değerlerinin tercih edildiği gözlenir. Koyu kırmızı ve mor en çok kullanılanlar arasındadır.

Kastamonu yöresindeki yazmalarda siyahın çok kullanıldığı görülür. Bartın yazmalarında ise siyah zemin üzerine çok renkli bir desenleme dikkati çeker. Gaziantep yazmalarında da siyah kullanılır ancak siyahın yanında kırmızı ve sarı da çok kullanılan renkler arasındadır.

Şekil -9 Gaziantep Yazması (Kaya,1974)

İstanbul yazmalarında baktığımızda çok renkli bir desenlemenin hakim olduğu görülür. Siyah renk yazmalardaki biçimlerin etrafında kontur olarak da kullanılmaktadır.

Süsleme sanatlarının hepsinde MOTİF önemlidir ve motif süslemenin temel ögesi olan birim biçimidir. Bu birim biçimleri süslemenin bütün özelliklerini üzerlerinde taşırlar ve tekrara elverişlidirler.

Motifler Süsleme sanatlarında tek başlarına kullanıldıkları gibi belli sistemlerle bir araya getirilip, kompozisyonlar oluştururlar.

Yazmalarda motif diye tanımlanan birim biçimlerin geometrik bir yapı içinde çoğunlukla da asimetrik olarak oval veya dörtgenler içine yerleştirilerek düzenlenmiş oldukları görülür.

Yazma motiflerinin ana teması bitkiler ve hayvanlardır. Bunlar genellikle gül, yaprak, mine, yıldız çiçeği, selvi zambak, geometrik biçimler horoz, kuş ve geyik figürleridir. (Bkz şekil 10-11)

Şekil -10 Oval Form İçinde Bitkisel Motif

Şekil -11 Dörtgen Form İçinde Bitkisel Motif

Yazmalarda dikkati çeken bir başka süsleme ögesi de sular ve bu suları oluşturan su motifleridir. Bu su motifleri ana motiften bağımsız değildir ve ana motifi renk ve biçim olarak tamamlar, destekler niteliktedir. Bunlar yazmaların kenarlarında kullanılmış sürekliliği olan tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmiş kenar süsleridir. Yazmalardaki bu su motifleri asimetrik ve simetrik düzen içinde de görülebilmektedir. (Bkz, şekil 12)

Şekil -12 Ana Motif ve Su Motifi

Yazmalardaki bitkisel motiflerin oluşumunda temel olarak bir orta dal vardır. Yapraklar ve çiçekler bu dal üzerine yerleşir. Çiçekler ve yapraklar özünü kaybetmeden ve olabildiğince yalınlaştırılmıştır. Bu durum aynı zamanda ağaç baskı tekniğinin getirdiği bir zorunluluktur. Çünkü ağaç detaylı oymaya elverişli değildir. Bu nedenle de biçimler yalınlaştırılarak ve detaylarından arındırılarak kalıba aktarılmıştır. Bu yaklaşım grafik sanatların içinde özgün baskı teknikleri yüksek baskı tekniğinin de temel anlayışıdır. Söylenmek istenen şey ve verilmek istenen mesaj en kısa yoldan iletilmelidir. Yazma sanatçısı da anlatmak istediği biçimi yalın ifade edebilme çabası içinde motiflerini oluşturmuştur. Bu bitkisel motiflerin oluşumunda sanatçının son derece titiz ve dikkatli olduğu gözlenir. Orta dallar ve yan dallar çiçek ve yaprakların altından geçmektedir. Çiçek ve yaprakların dal üzerinde yerleşiminde üst üste gelmeler ve yığılmalar görülmez. Çiçek ve yaprakların dal üzerinde yerleşiminde ölçü farklılığı uygulanarak motif içindeki düzende monotonluk yaratılmamış, dal üzerine dengeli bir biçimde yerleştirilmiştir. (Bkz şekil 7)

Yazmalarda titizlikle hazırlanan bu motifler kumaş yüzeye belli bir düzen içinde yerleştirilmişlerdir. Süsleme sanatlarında bir yüzeyi bezemek için açık sistem ve kapalı sistem olmak üzere iki farklı kompozisyon biçimi uygulanır.

- 1- Açık sistemde yüzeydeki motifler dört yöne doğru devamlılık gösterir ve sonsuza kadar devam etme eğilimi vardır. Onları durduran hiçbir şey yoktur tekrarlarla devam edebilirler.
- 2- Kapalı sistemdeki kompozisyonlarda ise motifler yüzeyin dışında da devam etme eğilimi göstermez, yüzey üzerinde başlayıp biter.

Yazmalardaki kompozisyonlara baktığımızda da çoğunlukta kapalı sistem uygulandığını görürüz yazmaların kompozisyonlarında temel olan şey ana motifin yüzey üzerine belli aralıklarla ki bunlar bazen sık bazen seyrek olabilirler ama birbirlerinden kopmadan tekrarlanmasıdır. Bu tekrarlanarak devamlılık gösteren ana motif yüzeyin kenarında su motifleriyle durdurulmuştur. Böylelikle de kapalı kompozisyonlar oluşturulmuştur. Zaman zaman yazmanın kullanım amacına göre köşelerde ve ortalarda yığılmalar görülebilmektedir. (Bkz, şekil 13 -14)

Kısaca yazmalardaki bezemeye bakıldığında zemin ve biçim ilişkisi de son derece dengelidir. Gerek renklerin bir araya gelişleri gerek kompozisyon düzenleri açısından biçimler zeminle uyum içinde olduğu gibi kullanılan renklerde bir birinin değerini ortaya çıkaracak şekildedir.

Şekil -13 Yazmalarda Kapalı Kompozisyon Örneği

Bütün bunların yanında her yazma kendi çalışma metodunu ve prensibini kendi içinde gizli tutar. Çünkü kalıbın oyulmasından basılıp bitirilişine kadar kendi hikayesini içinde saklayan özgün el sanatları ürünüdür.

Şekil -14 Kompozisyon Detayı

Bu el sanatları ürünleri aynı zamanda kültürün bir parçasıdır. Kültür, bir ulusun hayat tarzı ve yaşam biçiminin göstergesidir. Bir toplumun kültürü, onun tarihi geçmişini, doğrudan bireylerin hayatını, günün çeşitli zamanlardaki eylemini geçinme ile ekonomik faaliyetlerini, dinlenme, eğlence ve dinî hayata ayrılan kısımlarını içermektedir. . Halk kültürünün önemli bir kısmını oluşturan el sanatı ürünleri; insanların bulundukları uygarlık seviyelerine göre yada bulundukları toplumların örf, adet inanışlarına ve yaşama şartlarına uygun olarak yani kültürlerine göre şekillenip, çeşitlenmiştir. (Akpınarlı.,2005;1) Bu bağlamda ulusal, yöresel, özelliklerle ilgili, el sanatı ürünleri ortaya çıkmıştır .Bu ürünlerden biri olan Yazma sanatı da bölgesel ,yöresel farklılıklarla Türk el sanatlarının önemli unsurudur. Yazmalarda irdelenen motif özellikleri ulusun kimliğini yansıtmaktadır. El sanatlarındaki gelenekselliğin korunması ,yaşatılması ve geliştirilmesi görevi özellikle kültürel konularda çalışan kurum,kuruluş ve bireylere düşmektedir.

KAYNAKÇA

- AKER, Alpaslan, Sabiha “ Tasarım ” Yapa Yayınları İstanbul, 2003
- AKPINARLI, H. Feriha . Kızılderili Ve Türk Kilimlerindeki Ortak Özellikleri.6. Kültür kongresi bildirileri Ankara,2005
- KAYA, Reyhan “ Türk Yazmacılık Sanatı ” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1974
- MİSMAN, Hayati “ Grafik ” Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu, Ankara , 1978
- ÖZDEMİR, Melde “ Türk Yazma Sanatı ” Ev tekstil Dergisi, 45 ; 38 – 42 Ankara,2005
- TÜRKER, Kemal “Ağaç Baskı Tokat Yazarları ” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1996.
- YILMAZ, F. Emel . “ Özgür Baskı Teknikleri Ders Notları, ”G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi. Ankara1998.